

Mamlakat IBODOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: ibodova@gmail.com

Toshkent amaliy fanlar universiteti professori G'.H. Hamroyev taqrizi asosida

ONA TILI DARSLARIDA MUMTOZ BADIY MATNLARNI O'QIB TUSHUNISHGA O'RGATUVCHI O'QUV TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH

Аннотация

Maqolada mumtoz matni o'qib tushunish ko'nikmasi ustida olib borilgan tadqiqotlar va ularning natijalari bayon qilingan. Unda, asosan, badiiy matnlar tahlilida lug'atlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Mumtoz matnlarning o'quvchilar tomonidan o'qib tushunilmasligi ularning mazkur davr adabiyotiga qiziqmaslikka olib kelishi bilan bog'liq muammo va echimlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: matn, o'qib tushunish, lug'at ustida ishlash, savol va topshiriqlar, mumtoz matnlar, badiiy matn, ona tili mashg'ulotlari.

РАБОТА НАД УЧЕБНЫМИ ЗАДАНИЯМИ, ОБУЧАЮЩИМИ ЧТЕНИЮ И ПОНИМАНИЮ КЛАССИЧЕСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕСТОВ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье изложены исследования и их результаты по навыку чтения и понимания классического текста. Основное внимание в ней уделяется развитию навыков работы со словарями при анализе художественных текстов. Были изучены проблемы и решения, связанные с тем, что непонимание классических текстов читателями приводит к их отсутствию интереса к литературе этого периода.

Ключевые слова: текст, понимание прочитанного, работа со словарем, вопросы и задания, классические тексты, художественный текст, уроки родного языка.

WORK ON ACADEMIC ASSIGNMENTS THAT TEACH READING AND UNDERSTANDING CLASSICAL LITERARY TEXTS IN NATIVE LANGUAGE LESSONS

Annotation

The article presents research and its results on the skill of reading and understanding classical text. It focuses on developing vocabulary skills in the analysis of literary texts. The problems and solutions related to the fact that readers' misunderstanding of classical texts leads to their lack of interest in the literature of this period were studied.

Keywords: text, reading comprehension, dictionary work, questions and assignments, classical texts, fiction text, native language lessons.

Kirish. Davlatning taraqqiyoti uning yoshlariga berilayotgan ta'lim sifati, o'quvchilarining egallagan ko'nikma va malakalariga bog'liq bo'lib qolmoqda. Ta'lim sifatini baholashning xalqaro talablari orasida o'qish savodxonligi, matni tushunish ko'nikmasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Xususan, xalqaro baholash tadqiqotlari o'quvchida hayotiy ko'nikmalarning shakllanganlik darajalarini turli aspektlarda tekshirib ko'radi. Jumladan, o'quvchilarning o'qish savodxonligini ham. Ma'lumki, o'qish savodxonligi matn ustida ishlashni taqozo qiladi. Jahon tajribasida matnlar bilan ishlashga mo'ljallangan o'quv topshiriqlari ko'pincha lug'atlariga bog'lanadi.

Mamlakatimiz xalqaro baholash dasturida qatnashishi ko'zda tutilmoqda. Unda o'quvchilarning o'qish savodxonligi ham tekshirib ko'riladi. Shu nuqtai nazardan o'quvchilarda o'qish savodxonligini rivojlantirish masalasi bugungi kun ona tili va adabiyot ta'limining asosiy maqsadiga aylandi. O'quv lug'atlaridan dars jarayonida samarali foydalanilmasagina o'quvchilarning o'qish savodxonligi, matn bilan ishlash ko'nikmasining rivojlanish sur'ati oshadi.

Zero, "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi

uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [1], – deb ta'kidlanishi ona tili ta'limi oldiga mamlakatimiz yoshlarini o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda erkin hamda savodli bayon qila oladigan mustaqil fikr sohiblari etib tarbiyalashdek dolzarb vazifalarni qo'yadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining "Ona tili" darslarida ham, oliy ta'limda ham negadir o'quv lug'atlaridan samarali foydalanilmaydi bu o'zbek o'quvchilariga o'z ona tilini mukammal bilmaslikka, undan unumli foydalana olmaslikka sabab bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'lim mazmuni masalasi insoniyat tarixida eng qadimiy va ayni vaqtda eng dolzarb masalalardan biri sanaladi. Bu tabiiy hol, albatta. Chunki insonlar taraqqiyotning hamma davrlarida ham "Nimani o'qitish kerak?" degan muhim savolga hamisha javob izlab kelgan va bu jarayon davom etmoqda. Ta'lim mazmuni tushunchasi turlicha talqin qilinadi. I.Ya. Lerner [2] va M.N. Skatkin [3] kabi ayrim olimlar ta'lim mazmuni deganda o'rganish uchun tanlangan va o'quvchilarning o'zlashtirishlari uchun metodik jihatdan ishlangan boy ijtimoiy tajribaning bir qismi sifatida tushunsa, boshqa bir guruh olimlar bu tushuncha bilan birga uni o'rganish usullarini ham angelaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Respublikamizda ham ona tili o'qitish kompetentsiyaviy yondashuvga asoslandi, tayanch

kompetentsiyalar negizida har bir fanga doir alohida kompetentsiyalar ishlab chiqilib, amaliyotga joriy qilindi. O'zbek tili faniga doir esa nutqiy va lingvistik kompetentsiyalar tanlandi, tilning barcha sathlarni o'qitish shu ikki mezonga asoslandi. O'quvchilarning ona tilidan egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini xalqaro baholash tizimlariga moslash, shu talablar asosida o'qitish yo'lga qo'yilmoqda. Darslik mualliflari tomonidan o'quvchi ma'nosini bilmaydigan so'zlar to'g'ri ajratilgan va uning ma'nolari tanlash imkoniyati qoldirilgan holda keltirilgan.

Tahlil va natijalar. Lug'at bilan ishlashda nafaqat she'riy, balki nasriy matnlar ham baravar tahlil obyekti sifatida tanlangan. Jumladan 29-darsning "Matn va lug'atlar ustida ishlash" rukni hozirgi o'zbek adabiy tiliga tabdil qilingan. Biz ham quyidagicha matn va topshiriq berishimiz mumkin: Matnni diqqat bilan o'qing Navoiy ijodiga mansub tanbehlarning ma'nolarini izohlang. Quyidagi topshiriqlarini bajaring.

1. TANBIH

Qobiliyatli odamni tarbiya qilmaslik – zulmkorlik va noqobil odamga tarbiya hayfidir. Unisini tarbiyangni ayab nobud qilma, bunisiga tarbiyatingni zo'ye' qilma.

Qit'a:

Qobiliyatliga tarbiyat gavhardek qimmatli,
U najosatga tushsa topgan tozalab yuvadi.
Agar ituzumga may aralashtirib suv bersa,
Bunday parvarish uni pok qila oladimi.

2. TANBIH

Hazil, qilaverehdan hurmatsizlik ortadi; Hazilning oxiri janjalga olib keladi. Ko'p hazillashish – nomus va hayo pardasini chok etadi; adab va hurmat egalarini beburd va beobro' qiladi. Qo'lingdan kelgancha ta'zim va adab binosini yiqitma; hayo va hurmat pardasidan tashqari chiqma!

Ruboiy:

Hayo bilan adab e'tiqoddan nishondir.
Hurmat bilan ta'zim – saodatga sabab.
Hayoli va adabli deb tanilganlar
Maqsudiga kech yetushsa, taajjublanish joizdir.

3. TANBIH

Baxil bugun topganini asrab qo'ysa, ertaga uning qabri bugungi ro'zg'oridek qorong'i bo'ladi...

Yumshoq ko'ngilli va hayoli odam hamma joyda azizdir, kattalar nazarida yanada qadrliroq. Yomonlik va yaramaslikni kim qilibdiki, jazosini tortdi, yaxshilik va to'g'rilik urug'ini kim ekibdi, hosilini teribdi.

Bayt:

Yaxshilik urug'ini soch, dehqonga aytiladigan so'z shu;
Har nimaki bugun ekding, shuning hosiliga ko'z tut.

4. TANBIH

Qariyalar muhtojlikka tushib qolsa, kasb – hunar qila olmasa va tilashga tili bormasa, ularga rahm – shafqat qilishga shoshil va qo'lingdan kelgancha ehson qil. Lekin kambag'al yigit ketmon chopo olsa, o'tin tashimoqni uddalasa, unga ehson qilmoq – isrof qilmoqdir.

5. TANBIH

Bilmaganni so'rab o'rgangan – olim; orlanib so'ramagan – o'ziga zolim. Oz – oz o'rganib – dono bo'lur; qatra – qatra yig'ilib – daryo bo'lur. O'rganishdan qochgan – dangasa; o'rganishdan qochish uchun yuziga vaj – bahona eshigini ochgan – ish yoqmas; zahmat chekib ilm o'rgangan – donishmand.

Bayt:

Ilmdan chetda qolgan odam xalq orasidagi qaysar johil,
O'rganishga qattiq kirishgan – jahon allomasi.

6. TANBIH

Tinch va xotirjamlik bilan ichilgan yovg'on umoch, xijolat va mashaqqat bilan yeyilgan qandli kulchadan

yaxshiroq. Eski chopon bilan bemalol tuproqda o'tirmoq – zarbof to'n kiyib biron oldida turgandan yaxshiroq.

Qit'a:

O'zidek bir kimsaga qaram bo'lib,
Shodlik bilan atlas-kimxob ustida o'tirgandan
Barcha qiynovlardan xotirni jam qilib,
Kambag'allik buyrasi ustida o'tirishlik ko'p ortiqdir.

7. TANBIH

Odam – dunyolarga teng sharaf egasidir. It esa – jirkanch maxluqdir. Ammo yaxshilikni bilmaydigan bevafo odam – yaxshilikni unutmaydigan va vafodor itdan pastdir. Vafodor qo'tir it – vafosiz go'zal, barno yigitdan yaxshiroqdir.

8. TANBIH

Aqlli odam el xatosini ko'rib, xulosa chiqaradi va to'g'ri yo'lni tanlaydi. Buni u xatosini boshqalar sezishidan va yuziga solishidan oldin qiladi.

Qit'a:

Oqil boshqalarda xato ko'rsa o'zini tortadi,
O'zini to'g'ri yo'l sari moyil qiladi.
Uning xatosiga el e'tiroz bildirib,
Yuziga qarab aybini aytishiga o'rin qoldirmaydi.

9. TANBIH

Umrni g'animat bil; sog'lik va omonlikka shukur qil. Boylik orttirish yo'lini axtarma; kamsuqumlik bilan iftixor qil. E'tiqodningni hammaga aytib yurma; pulingni sovurma. Kamtarona ravish qil; - beozorlik bilan ko'ngilni ovut.

Befoyda gapni ko'p aytma, foydalik gapni eshitishdan hech qaytma. Oz gapirgan – oz yanglishadi; oz egan – oz kasallanadi. Ochlik negizida hikmat bor; to'qlik tagida g'aflat bor. Qorin to'yg'azish hirsini ko'ngildan yo'q qil; o'zing och qolsang ham – bir ochni to'q qil. O'zingni yasantirishni xayolingdan chiqar; go'zal libos kiyishni istasang, bir yaling'ochning egmini butkar. Libos har qancha zebodir, kiyganingdan kiydirganing yaxshidir.

Bayt:

To'nni har qancha avaylab kiysang ham eskiradi.
Agar yalong'ochga kiydirsang to'zimas to'n o'sha bo'ladi.

1- topshiriq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga mos javob berilmagan qatorni aniqlang.

- A) tozalangan qamish cho'pidan to'qilgan to'shama.
- B) o'rinsiz yoki ortiqcha ishlatish, yo'q qilish.
- C) atlas mato
- D) yaxshi tarbiya, ma'qul harakat.

2- topshiriq. Berilgan tanbehlarga mos maqollarni tanlang.

- A) Och qornim- tinch qulog'im.
- B) Har kim ekanin o'rar.
- C) Ilm izlagan yetar, Izlamagan- yitar.
- D) Aqlning o'lchovi idrok.
- F) Kuningni sot- ro'shnolik ol
- G) Bilingki, bevafo dir, ko'ngil qo'ymoq xatodir.
- H) So'zni aytgin uqqanga, Jonni jonga suqqanga.
- I) Fozillar fazilati- hayot ziynati
- J) Muhtojni boqish savob, dangasani boqish isrof.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quv materiallarini mustahkamlash uchun taklif etilgan to'rta topshiriqdan atigi bittasi lug'at bilan ishlashga yo'naltirilgan. Bu holat, garchi joriy yilda yangilangan va takomillashirilgan darsliklarda matn bilan ishlashga alohida e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, lug'at boyligini rivojlantirish masalasining yetarli darajada yoritilmaganini ko'rsatadi. Vaholanki, til o'rganish jarayonida lug'at bilan ishlash o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish hamda matnni to'g'ri va chuqur anglashida muhim o'rin tutadi.

Shu munosabat bilan, o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishda mavzularni lug‘atlar bilan uzviy va tizimli tarzda bog‘lash zarur. Har bir mavzu doirasida yangi so‘z va iboralarni aniqlash, ularning ma‘nosini izohlash, sinonim va antonimlarini topish, so‘zlarning uslubiy va semantik xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlarni ko‘paytirish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, izohli, tarjima va terminologik

lug‘atlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish o‘quvchilarning mustaqil ishlash malakalarini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, tilni samarali o‘rgatish jarayonida lug‘atlar asosiy o‘quv vositalaridan biri sifatida qaralishi lozim. Lug‘at bilan ishlashga yo‘naltirilgan topshiriqlarni tizimli ravishda darslik va o‘quv jarayoniga kiritish til ta‘limining sifatini oshirishga, o‘quvchilarning til birliklarini ongli va maqsadli o‘zlashtirishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2016. –14-б.
2. Mahbub ul-qulub. Alisher Navoiy. – Toshkent: Yoshlar nashri- yot uyi, 2018. – 172 b.
3. Лернер И.Я. Ознакомление учащихся с методами науки как средство связи обучения с жизнью. (К вопросу об исследовательском принципе в обучении) //И.Я.Лернер //Сов. педагогика. 1963. - №10. - С. 15-27.
4. Скаткин М.Н. Современный урок / М.Н.Скаткин, И.Я.Лернер //Нар. образование. 1985. - № 1. - С.102-111.